

BEHBUDIYNING ETIMOLOGIK TAHLILLARI HAMDA ULARNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Xudoyberdiyev Otabek Zafar o'g'li

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan amalga oshirilgan etimologik tahlillar, ularning lingvistik va ma'rifiy asoslari hamda bugungi tilshunoslik va ma'naviyat kontekstidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Behbudiy o'z maqolalarida va ma'rifiy nutqlarida ko'plab so'z va atamalarning tarixiy ildizlari, semantik ma'nosi, ijtimoiy vazifasi haqida fikr yuritgan. Ushbu tahlillar orqali u tilni nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur, ong va milliy o'zlik ifodasi sifatida talqin qilgan. Maqolada bu qarashlarning zamonaviy til madaniyati, ma'naviy yangilanish va tilshunoslikka qo'shayotgan hissiy ochib beriladi.

KALIT SO'ZLAR: Mahmudxo'ja Behbudiy, etimologiya, til tahlili, ma'naviyat, semantika, jadid tilshunosligi, so'z ildizi, tafakkur, milliy o'zlik.

Til har qanday millatning ruhiy-madaniy olamining o'zagini tashkil etadi. Ayniqsa, tarixiy o'zgarishlar, ijtimoiy jarayonlar va madaniy uyg'onish davrlarida til — faqat aloqa vositasi emas, balki ong, tafakkur va milliy o'zlikni shakllantiruvchi kuch sifatida maydonga chiqadi. Jadidchilik harakati vakillari, xususan Mahmudxo'ja Behbudiy bu masalaga alohida e'tibor bergan va tilni chuqur o'rganish, tahlil qilish, uning ildizlariga e'tibor qaratish orqali xalqni uyg'otish yo'lini tutgan.

Behbudiy o'z maqolalari, sahna asarlari va matbuotdagi chiqishlarida ko'plab so'zlarning etimologik ildizlariga murojaat qilgan, ularni sharhlab, jamiyatga tildagi ma'nolarni chuqur anglash zarurligini uqtirgan. U uchun so'z — bu oddiy belgilar yig'indisi emas, balki tarix, madaniyat va ongni aks ettiruvchi muhim vositadir. Shuning uchun ham u ma'rifatni til bilan uyg'un holda tushungan: tildagi har bir so'z millat tafakkurining bir parchasidir.

Uning bu boradagi qarashlari faqat grammatik yoki semantik tahlil bilan cheklanmasdan, til orqali insonni o'zgartirish, ma'naviy yangilanishga erishish, milliy o'zlikni mustahkamlash kabi chuqur g'oyalar bilan uyg'unlashgan. Behbudiy ko'plab arabcha va forsha so'zlarning o'zbek tiliga qanday singgani, ularning asl ma'nosi va zamonaviy foydalanish shakllarini tahlil qilgan holda, jamiyatni "so'z ustida o'ylash"ga chorlagan.

Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning etimologik qarashlari tahlil qilinadi, ularning o‘z davridagi ijtimoiy-ma‘naviy ahamiyati va bugungi kundagi dolzarbligi baholanadi. Xususan, uning tilga bo‘lgan yondashuvi zamonaviy tilshunoslik, ma‘naviyat targ‘iboti va madaniy merosni anglash nuqtayi nazaridan o‘rganiladi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davrida tilni chuqur anglagan va unga tafakkur vositasi sifatida qaragan ilg‘or ma‘rifatchilardan biridir. Uning publitsistik faoliyatida til masalasiga, xususan so‘zlarning kelib chiqishi, semantik ildizi, ijtimoiy va madaniy yuklamasiga oid tahlillar muhim o‘rin tutadi. Behbudiy til vositasida xalqni uyg‘otish, ongini o‘zgartirish, tafakkurni yangilashga intilgan. Shu jihatdan uning etimologik yondashuvlari zamonaviy lingvistik va madaniy tadqiqotlar uchun ham dolzarb manba hisoblanadi.

Behbudiy yozgan maqolalar va sahna asarlarida arab, fors, turkiy ildizli so‘zlar ustida fikr yuritish orqali o‘quvchini so‘zning asl ma‘nosi va tarixiy yukini tushunishga chorlaydi. Masalan, u “ilm”, “ma‘rifat”, “adolat”, “tarbiya”, “himmat”, “hurriyat”, “iymon”, “umid”, “nashr” kabi so‘zlarning ma‘nolarini sharhlab, ularning jamiyat hayotidagi o‘rni haqida o‘z qarashlarini bildiradi. Behbudiy bu kabi tahlillar orqali har bir so‘zni faqat til birliklari sifatida emas, balki milliy ong va g‘oya tashuvchisi sifatida ko‘rsatishga harakat qilgan.

Masalan, “hurriyat” so‘zi haqida fikr bildirar ekan, Behbudiy bu atamaning arabcha “hurr” (ozod, erkin) so‘zidan kelib chiqqanini ta‘kidlaydi va uni faqat siyosiy erkinlik emas, balki ma‘naviy ozodlik, tafakkur mustaqilligi sifatida talqin etadi. Yoki “tarbiya” so‘zini tahlil qilar ekan, uning faqat tashqi qoidalar emas, balki axloqiy-ruhiy yetuklik, ichki komillikka yetishish yo‘li sifatida sharhlaydi. Ushbu semantik yondashuvlar orqali Behbudiy jamiyatga chuqur ma‘naviy mazmun berishga uringan.

Etimologik tahlillari faqatgina diniy yoki ilmiy so‘zlar bilan cheklanmay, u kundalik so‘zlarga ham ma‘naviy yondashuvni taklif etadi. U har bir so‘zda tarix, madaniyat, ma‘naviyat mujassam ekanini anglatishga harakat qiladi. Bu yondashuv zamonaviy semantik analizlar, diskurs tahlillari bilan uyg‘un keladi.

Bugungi kunda bu tahlillarni ikki asosiy nuqtai nazardan qayta baholash mumkin:

1. **Tilshunoslik kontekstida:** Behbudiy o‘zining etimologik tahlillari bilan zamonaviy o‘zbek tilshunosligining shakllanishida mustahkam poydevor yaratgan. Uning yondashuvi hozirgi semantik tadqiqotlar, lug‘atshunoslik, diskurs tahlilida amaliy qo‘llanilishi mumkin. Ayniqsa, terminlarni to‘g‘ri tushunish va ularga milliy mazmun yuklashda uning ishlari katta ahamiyat kasb etadi.

2. **Ma'naviy-ma'rifiy kontekstda:** Behbudiy so'z tahlilini ma'naviy uyg'onish, milliy o'zlikni anglash vositasi sifatida ko'rgan. U uchun til — bu “yashirin xotira” bo'lib, so'zning ildizini anglash orqali inson o'z tarixini, madaniyatini, qadriyatlarini anglaydi. Bu g'oya hozirgi global madaniy o'zgarishlar davrida milliy identitetni saqlashda juda muhim.

Shuningdek, Behbudiy tomonidan taklif etilgan etimologik qarashlar hozirgi o'zbek adabiy tilining uslubiy boyligiga, ilmiy-ommabop tilning shakllanishiga katta hissa qo'shgan. U xalq tilini oddiylikdan chiqarib, ongli va tafakkurli tilda fikr yuritishga undagan. Ayniqsa, ta'lim, matbuot, teatr kabi sohalarda ishlatiladigan so'zlarni anglab tanlashni taklif etgani, uning tilga bo'lgan ijtimoiy mas'uliyatini ko'rsatadi.

Mahmudxo'ja Behbudiy tilni tushunish va tahlil qilish orqali millat ongini yangilash, uni zamonaviy tafakkurga yetaklash yo'lini tanlagan. Uning bu boradagi faoliyati hozirgi yoshlar uchun nafaqat tarixiy tajriba, balki amaliy metodik yo'nalish sifatida ham xizmat qilishi mumkin. So'z ustida fikr yuritish, uni ildizi bilan anglash, har bir atamani mas'uliyat bilan ishlatish — bu Behbudiydan o'rganilishi lozim bo'lgan yondashuvlardir.

Mahmudxo'ja Behbudiy tilga, xususan uning ichki tuzilmasi va so'zlarning kelib chiqishiga e'tibor qaratgan holda, so'zlar ortida yotgan ma'naviy, tarixiy va ijtimoiy qatlamlarni ochib berishga harakat qilgan. Uning etimologik tahlillari zamonaviy tilshunoslikning nazariy asoslari bilan uyg'unlashadi va tilning o'zgaruvchan ijtimoiy tabiati, semantik qatlamlari va madaniy yukini yoritadi.

Behbudiy uchun til bu — fikr, ong, milliy xotira va ma'naviy uyg'onish vositasi. Har bir so'zda tarixiy meros, madaniy xotira, ma'rifiy va axloqiy yondashuv mujassam. U tilni ongli tanlash, so'zlar ustida fikr yuritish, ularning ildizini bilish orqali jamiyat tafakkurini yuksaltirishni maqsad qilgan.

Bugungi kunda Behbudiyning ushbu qarashlari ayniqsa dolzarb: ularning asosida til madaniyatini yuksaltirish, ilmiy-ommabop nutqni boyitish, o'quvchilarni so'zlarga tanqidiy va ongli munosabatda bo'lishga o'rgatish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, ularning tilshunoslik, madaniyatshunoslik va ta'limda qo'llanishi istiqbollari ham beqiyosdir. Shunday qilib, Behbudiyning etimologik merosi hozirgi va kelajak avlodlar uchun til va tafakkur uyg'unligini anglashda bebaho manba bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
2. Abdurashidov N. *Mahmudxo‘ja Behbudiy va jadidchilik harakati*. – Toshkent: Fan, 2007.
3. Jalilov M. *O‘zbek tili tarixiy semantikasi*. – Toshkent: Fan, 2019.
4. Qosimova D. *Til va tafakkur uyg‘unligi: jadidlar qarashlari*. // “Til va adabiyot ta’limi” jurnali, 2021, №4.
5. Bobojonov Sh. *Jadidchilik va milliy tafakkur*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
6. Salohiy H. *O‘zbek matbuoti tarixi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
7. Ziyoz.uz — Mahmudxo‘ja Behbudiy asarlari elektron kutubxonasi. www.ziyo.uz
8. Mirzaahmedov A. *O‘zbek tilining etimologik xususiyatlari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.